

АНОТАЦІЯ

Мамоян С.Ч. Реформи фінансової системи другої половини ХІХ – початку ХХ століття в Російській імперії: історіографія. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія. – Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2020.

У дисертації розкрито сутність дефініції «фінансова система» й доведено, що станом на другу половину ХІХ – на початку ХХ ст. її головними складниками були: реформа банківської і кредитної системи, реформа бюджету, єдиного касового устрою і державного фінансового контролю, грошова реформа. Усі ці реформи слід сприймати як єдиний комплекс заходів, що докорінно змінив фінансову систему Російської імперії в окреслений період.

У дисертації узагальнено процес формування історичних знань про розроблення й обговорення, особливості практики реалізації та наслідки для суспільства реформ фінансової системи другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в Російській імперії. Це узагальнює історіографічне дослідження секторів банківського і кредитного, бюджетного, касового та фінансового контролю, грошового сектору, як невід’ємних складників фінансової системи.

Обґрунтовано новий підхід до сприйняття реформ, згідно якого, їх не варто спрощено визначати лише початком 1860-х рр., оскільки вони були тоді лише започатковані, а тривали до початку ХХ ст. Доведено, що звужений підхід до сприйняття реформ фінансової системи, запроваджений радянськими істориками, як то орієнтація на одну ключову дату «фінансова реформа 1860 р.» (відштовхуючись лише від банківської), став на заваді всебічному дослідженню та системному і комплексному підходу, не сприяв глибшому вивченню реформаційних заходів, які стосувалися фінансової системи в Російській імперії у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. загалом.

Окремо визначені складники кожної із ключових реформ фінансової системи.

Показано, що реформи фінансової системи другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в Російській імперії досить повноцінно висвітлені протягом трьох історичних періодів: дорадянського (друга половина ХІХ ст.–1921 р.), радянського (1920-і–1980-і роки) та сучасного (від початку 1990-х рр. і до сьогодні).

Доведено, що історична періодизація та історіографічна не збігаються, адже історіографічна як обмежена, так і водночас спричинена появою праць, присвячених тій чи тій тематиці. Враховуючи перший історичний період (друга половина ХІХ ст. – 1921 р.) показано, що історіографічні періоди, кожної з названих вище реформ, у рамках саме цього історичного періоду не збігаються. Початок висвітлення в історіографії реформи банківської та кредитної системи припадає на 1850-і роки, кульмінація вивчення – на 1890-і роки і була пов'язана з реформою Держбанку та діяльністю С.Ю. Вітте, а після 1914 року інтерес істориків до неї згасає. Історіографічна періодизація цієї реформи окреслюється 1850-и–1914-м роками. Перший історіографічний етап стосувався 1850-х рр.–1860 року; другий – тривав протягом 1860-х рр. і відбивав перші результати реформи та реакцію на неї суспільства; третій охоплював публікації 1870-х–1880-х рр., який умовно можна вважати етапом посиленого контролю над банківською і кредитною системою; четвертий етап – 1890-і рр. – 1914 р. – це етап завершення реформи Державного банку та появи праць узагальнюючого змісту. Історіографічний період реформи бюджету, єдиного касового устрою та державного фінансового контролю окреслено 1855 – 1919 рр. Історіографічних етапів виокремлено два: перший – 1855–1892 рр.; другий – 1892–1919 рр. Історіографічний період грошової реформи припадає на 1862–1914 рр. Змістовність і принципово нові підходи до оцінки цієї реформи дають змогу виокремити два історіографічні етапи: перший – 1862 р.–1894 р.; другий – 1895-й–1914-й рік.

Обґрунтовано, що завершення першого історіографічного періоду в окремих реформах припадає на 1914-й чи на 1919-й роки, і фактично, в добу національно-визвольних змагань (1917 – 1921 рр.) відсутні праці, які б принципово дали змогу розширити рамки періоду. Другий історичний період (1920-і рр. – кінець 1980-х рр.) цілком збігається з історіографічним. Враховано особливості розвитку радянської історичної науки і встановлено, що історіографічні етапи можна виокремити наступним чином: 1-й етап: 1920–1930 рр. (наявність незаангажованих в ідеологічному сенсі праць); 1930-і – 1950-і рр. (поява праць з чітко усталеними радянськими оцінками і критикою буржуазних перетворень в Російській імперії); 1960-і рр. – поява спеціальних ґрунтовних досліджень, присвячених тим чи тим реформам фінансової системи зі значним збереженням критичних оцінок. 1970-і–1980-і рр. поява регіональних досліджень, пов'язаних із перебігом реформ фінансової системи в регіонах та поява історичних студій, присвячених окремим персоналіям. Поява праць європейських дослідників також вписується в цю періодизацію, адже в 1920-х рр. вихід європейських студій був пов'язаний із пошуком виходу з післявоєнної кризи і оцінки істориків Заходу цілком влаштовували радянське керівництво. Водночас активність європейських науковців у 1970-х рр. була пов'язана із кризою Бреттонвудської валютної системи і, оцінюючи реформи фінансової системи вони втягнули в свою орбіту радянських дослідників. Третій – сучасний історичний період (початок 1990-х рр. – до сьогодні) дає змогу виокремити три історіографічні етапи, зокрема: перший етап припадає на 1993-й–2000-й рік і пов'язаний з появою студій в українській та російській історіографії, написаних на нових методологічних засадах. Другий етап – 2000-й–2014-й рік – це етап створення найґрунтовніших досліджень, в тому числі й кандидатських і докторських дисертацій та суттєвої деталізації знань із різних складників окреслених реформ. Третій етап бере початок у 2015 р. і триває дотепер та характеризується наявністю праць з інституційним підходом. Підкреслено, що 2015-й рік став ключовим у зміні поглядів

російських істориків і стосується закликів відстоювати інтереси Росії, яка протистоїть фінансовому натиску Заходу. На цьому етапі російські історики відродили інтерес до праць дорядянської доби, в яких гостро критикувалися ці реформи і залежність від європейського золотого монометалізму. Російські науковці почали просувати погляди, протиставляючи себе сучасному Заходу, відкрито, описуючи протистояння з США і долару, як світовій валюті, та, закликаючи відшукати власне автентичний шлях розвитку Росії.

Досліджено широкий масив джерел, які дали змогу оцінити рівень вивчення реформ фінансової системи за три історичні періоди, порівняти ці періоди з історіографічними. Дібрана автором джерельна база сприяла усебічному висвітленню історіографії різноманітних складників реформ, їхніх аспектів, особливостей різних концептуальних підходів авторів у дослідженнях.

Проаналізовано погляди ліберально й консервативно налаштованих до реформ авторів, дослідників радянської доби, праці сучасних учених, які, ще з XIX ст. успадкували інтерес до інституціонального підходу при висвітленні окреслених реформ. Водночас вивчені роботи, в яких висвітлюється ставлення до реформ провладних кіл, безпосередніх учасників подій, представників широких кіл суспільства, що дало змогу одержати повноцінну картину як перебігу реформ, так і рівень їхнього студіювання в науковій літературі.

Проаналізовані монографії тих авторів дорядянського часу, які містили гостру критику урядових заходів і виступали проти конкретних підходів під час втілення реформ та проти запозичення європейського досвіду без урахування російських імперських реалій. Роботи окремих авторів піддані історіографічному аналізу вперше.

Переглянуті застарілі, офіційно домінуючі в радянські часи, висновки з оцінками реформ. Здійснено нову історіографічну оцінку радянської літератури, показано її підпорядкованість панівним у радянському

суспільстві політичним поглядам й водночас виокремлено праці, які не втратили актуальності донині.

Із сучасних позицій проаналізовано частину праць представників зарубіжної європейської (німецької, французької, польської) та англо-американської історіографії, адже, якщо в дорядянську добу їхні дослідження лягли в основу російської фінансової науки, то в радянську – інтерес саме до реформ фінансової системи був викликаний схожими кризовими процесами в економіках різних країн. При цьому вагомий інтерес становили ті роботи, які ще не були предметом наукового аналізу.

Розглянуто найновіші різноманітні джерела, які ще не підлягали історіографічному аналізу і синтезу, розкрито їхнє значення для переосмислення оцінок окреслених реформ. У дисертації виокремлено питання, перспектива розроблення яких дослідниками може бути продуктивною.

Ключові слова: Російська імперія, фінансова система, реформа банківської і кредитної системи, реформа бюджету, єдиного касового устрою і державного фінансового контролю, грошова реформа, історіографія, періодизація, джерела.